

Urban polarisering: Antropologiske bidrag

Urban polarization: Anthropological contributions

Trine Olsen Møgster

Doktorgradsstipendiat, Institutt for sosialantropologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Trine Olsen Møgster er PhD-stipendiat ved Institutt for sosialantropologi, NTNU. Trine forsker i dag på urbanisering, offentlig-privat samarbeid og innbyggjemedvirkning. Mens hun forsker har hun permisjon fra jobben som strategisk rådgiver i arkitektfirmaet Afry Ark.

trine.o.mogster@ntnu.no

Bjørn Enge Bertelsen

Professor, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen

Bertelsen er professor i sosialantropologi ved Universitetet i Bergen. Han forsker på urbanisering, politiske bevegelser, vold og statsdannelse. Bertelsen er prosjektleder for forskningsprosjektet «Enclaving: Patterns of futures in three african Cities».

bjorn.bertelsen@holbergprisen.no

Sammendrag

Dette spesialnummeret er viet antropologiske studier av urbane formasjoner og fokuserer særlig på *polarisering* og det sosiale livet som utspiller seg i møte med denne. Særlig søker vi å utforske og sammenligne de mangeartede og mangetydige konsekvensene av en langvarig, global dreining mot nyliberal byutvikling og byplanlegging. Som bidragene viser så innebærer dette ofte at urbane fellesskap og rom omdefineres. Genereringen av mangeartede og omstridte urbane former er tilgjengelige for antropologisk analyse, og bør være av stor interesse for vår disiplin. Polarisering innen dette feltet reflekterer ikke utelukkende fagets langvarige interesse for friksjon, konflikt, motstand og styringsformer innen det sosiospatiale og politiske felt, men omfatter også hvilke generative prosesser som dannes i møtet med disse. Bidragene i spesialnummeret analyserer tendenser fra ulike deler av kloden. Målsettingen er å anspore til en bredere diskusjon om urban antropologi, som kritisk tilnærmer seg forholdet mellom det private og det offentlige, relasjonene mellom materialitet og dens mange ideasjonelle uttrykk, eller måtene bystyring forholder seg til ulike former for kapitalistisk transformasjon på, for å nevne noen.

Nøkkelord

urban antropologi, byen, det urbane, mening, polarisering

Abstract

This special issue is devoted to anthropological studies of urban formations and highlights in particular *polarization* and the social life which unfolds when confronted with this. Especially we seek to explore and compare the multiple and multisemic consequences of a long-term, global pattern of neoliberal urban development and city planning. As the articles showcase, this pattern often involves that urban commons, communities and spaces are re-defined. The generation of plural and contested urban forms are available for anthropological analysis and should be of great interest to our discipline. Polarization within this field reflects not only anthropology's long-term interest in friction, conflict, resistance and modes of governance within the socio-spatial and political domains but also encompasses which generative processes are formed when confronted with these. The articles analyze trends from across the globe. The special issue is a call for a broader discussion of an urban anthropology which critically investigates public-private-relations, the connectivities between material and ideational expressions or the ways in which urban governance affiliates with capitalist transformation, to name some.

Keywords

urban anthropology, the city, the urban, meaning, polarization

Introduksjon

Hele 170 kilometer lang, men bare 200 meter bred. Dette er de vitale målene for det visjonære saudiarabiske byprosjektet «The Line» som er under planlegging og som, etter sigende, skal revolusjonere måten vi omgås på: en såkalt smart by med nullutslipp, kollektivtransport for alle tjenester og med kontroll- og overvåkingsfunksjoner for innbyggere, bygg, natur og infrastruktur. Utbyggingen av den spektakulære lineære byen «The Line» er beregnet å koste 500 milliarder amerikanske dollar og første fase tenkes å være ferdig i 2030. Når prosjektet er ferdig, så planlegger en for at 9 millioner mennesker bebor «The Line».¹

For det første har det vært vanlig å avskrive slike tilsynelatende gigantomane planer som virkelighetsferne. Dette er også ofte med god grunn siden slike nye, storskala urbane design ofte ikke realiseres, i alle fall ikke på den måten eller i den skala de opprinnelig var tenkt, for ikke å si markedsført. Samtidig er «The Line» på ingen måte enestående: I løpet av de siste tjue årene har minst 150 nye byer i mere enn førti land i verden blitt realisert, mange bygget helt fra bunnen av (Moser & Cote-Roy, 2020), og tendensen er økende: I Indonesia og Malaysia, på Den arabiske halvøy, i en rekke afrikanske land og ikke minst i Kina vokser nybyer (*new towns*) fram. Slike nybyer er ofte drevet fram av mer eller mindre megalomane eller utopiske politiske eller teologiske ambisjoner (se Wakeman 2016; Nielsen et al. 2021). Et eksempel her er den nye, indonesiske hovedstaden Nusantara som er under oppføring i Kalimantan-provinsen i Indonesia. I tillegg etableres nye byformasjoner rundt for eksempel karismatisk kristne megakirker, slik som City of God i Lagos som har rundt 500 000 innbyggere og egne skoler, politivesen og bankvesen.² Som dette illustrerer og som vi også vil vise nærmere senere i introduksjonen, så vokser altså urbane formasjoner også fram som følge av prosesser knyttet til ideasjonelle, politiske og teologiske orienteringer.

For det andre: Selv om eksemplene over eksemplifiserer det som av og til kalles *spectacular urbanism* (Chu & Sanyal, 2015), så indikerer disse at globale byer i økende grad dannes på måter som ikke samsvarer med hegemoniske idéer om hva en by er eller hvordan de planlegges – et poeng antropologen Teresa Caldeira (2017) også har fremmet i en komparativ analyse av byer i det globale sør. Ikke bare er verdens megalopoliser åsteder for framvekst av grelle former for ulikhet side om side med overdådige og spektakulære bydeler og skyskraperer (se Kuldova & Varghese, 2017), men selve *byformen* er i økende grad blitt pluralisert og, særlig, privatisert (se, f.eks., Murray, 2015). På et globalt nivå bygges det en rekke urbane fortettinger som er heleid av en eller flere private virksomheter som utvikler, forvalter og eier disse, slik som den private byen Appolonia utenfor Accra i Ghana som ferdigstilles i disse dager (Ablo & Bertelsen, 2022; se også Fält, 2019). Appolonia er i denne delen av det afrikanske kontinentet bare en av flere private byer som er under oppføring – i tillegg til for eksempel EkoAtlantic i Lagos – og vil være del av det som hevdes å være verdens største sammenhengende bybelte; et rundt 965 kilometer sammenhengende område som vokser fram mellom Abidjan og Lagos og som forventes å ha over 50 millioner innbyggere innen 2025 (French, 2022). Denne og andre megalopolitiske formasjoner sprenger

-
1. Informasjon og tall er hentet fra utbyggingsselskapet NEOMs nettsider www.neom.com, samt Bantock og Brown (2022).
 2. *The Redeemed Christian Church of God*, en pinsemenighetskirke i Lagos, ble oppført i år 2000 og kan romme opp til 1 million mennesker. Rundt selve gigantauditoriet, en paviljongstruktur som brer seg utover i omfang tilsvarende 87 fotballbaner, utvikles en by med klare enklavepreg (Nielsen et al. 2021) og som innehar ovennevnte funksjoner (Ukah, 2016, 2018).

altså *skalaer* vi tidligere har benyttet for å tilnærme oss by. Dette gjør – som vi også vil vise senere i innledningen – det vanskelig å holde på analytiske rammeverk knyttet utelukkende til modeller for europeiske byer når vi tilnærmer oss urban polarisering.

For det tredje så finnes det en rekke endringer i det bymessige knyttet mer eller mindre direkte til kapitalistiske transformasjoner. Her kan en peke på at trenden med såkalte inngjerdede bysamfunn (*gated communities*) har vokst eksponentielt i antall og utstrekning (Atkinson & Blandy, 2009) over stort sett hele verden de siste tiår. I tillegg har Special Economic Zones (SEZ), som både et økonomisk og urbant fenomen, økt også svært raskt i antall og utstrekning (Neveling, 2018; Looser, 2019). FN-organet UNCTAD påpeker at det i 2019 var mer enn 5400 SEZer i verden – mer enn tusen av disse etablert de siste ti år (UNCTAD, 2019). I tillegg planlegges og bygges en rekke såkalte smarte byer med utstrakt bruk av AI-styring av innbyggere, infrastruktur og trafikk – alle selvfølgelig i mindre utstrekning og format enn «The Line». Dette er byformasjoner med omfattende overvåkingssystemer som ikke minst setter under press grunnleggende idéer om privatliv (Ghertner et al., 2020). I sin grelleste form er rekken av byer som forblir ubebodde, blant annet fordi kvadratmeterprisen på boligene her på ingen måte gjør dem tilgjengelige for folk, et uttrykk for byformasjoner også som kapitalistiske spekulasjonsobjekter – som for eksempel byen Ordos i Kina, Ciudad Valdeluz i Spania, Keshcarrigan i Irland, Rio Vista i California, Belmahn i Dublin, eller Interstate Corridor i Florida.

I dette spesialnummeret foretar vi etnografiske og antropologiske dypdykk ned i empiriske kontekster hvor disse tre tendensene vi grovt har skissert over har gjort seg gjeldende. I resten av denne introduksjonen utdyper vi disse endringene i hva en by *er* – eller kan være – og hvordan de utfordrer både vår forståelse av hvordan vi tenker antropologisk om det urbane og om polarisering.

Urban polarisering, globale endringer og antropologisk kunnskap

Selv om de tre trendene vi har indikert over ikke nødvendigvis gir like god gjenklang i nordiske byer, så er *polarisering* innen disse kontekstene også tendenser som allerede er påpekt også her – ikke minst av forskere på migrasjon, integrasjon og byplanlegging (se, f.eks. Gressgård & Jensen, 2016). Sammen med privatisering, overvåking- og kontrollsystemer som gjennomsyrrer våre hverdagsliv og byrom, skrikende økonomisk ulikhet og klassebaserte former for tilgang til det vi før tenkte på som offentlig rom, så genereres det, hevder vi, en rekke urbane former for polarisering. Også her, som artikkelen til Møgster viser, så materialiseres urbane formasjoner og felleskap i et handlingslandskap dels dominert av den utvinningslogikken som gjør urban grunneiendom til kapitalistiske spekulasjonsobjekter. Polarisering innen dette feltet reflekterer også en langvarig faglig interesse for friksjon, konflikt, motstand og styringsformer innen det sosiospatiale feltet – områder hvor antropologisk forskning har vært tydelig og sterk (se f.eks. Tsing, 2005).

Slike polariseringstrender innenfor en bred vifte av felt, er også noe antropologer har fanget opp og tematisert. Højer et al. (2018) har for eksempel analysert og teoretisert det de kaller «eskaleringer» (*escalations*) som et bilde på «a change of change»; altså en transformasjon av selve tempo, skala og intensitet på endring, noe som samsvarer godt med de tre endringene vi har indikert over. En lignende type tenkning finner vi hos Eriksen (2016: 484) og hans forståelse av en global «overoppheting» (*overheating*) som er «...a process of accelerated, but uneven change where different subsystems are chronically out of sync with each other». Som Eriksen (2016: 475) videre påpeker så har også slik overoppheting en urban komponent

knyttet til voldsom ekspansjon og transformasjon: «Cities like Nouakchott in Mauretania and Mogadishu in Somalia have grown, since the early 1980s, from a couple of hundred thousand to a couple of million each. The growth has been a 1000% in one generation.» På det urbane feltet har denne type intensivering og ekspansjon av konflikter og spenninger – polarisering – ofte blitt utforsket bredt i fag som geografi (se, for eksempel, Allegra et al., 2012), men i mindre grad innen sosialantropologi. Dette nummeret søker å adressere nettopp dette i forlengelse av andre kritiske debatter innen faget, også utover det som kan knyttes til eskalering og overoppheting.

I tillegg til at de nye byformasjonerene vi har indikert over tvinger fram en nytenkning omkring *hva* en by er, så finnes det flere andre åpenbare grunner til at vi som samfunnsforskere, og som antropologer, bør utforske byer som fenomen. EU-kommisjonens nyeste tall viser at i år 2100 kommer omtrent 85% av jordens befolkning til å bo i det som kan kalles urbane områder – altså byer eller tettsteder (Competence Centre on Foresight, 2022). FN har i sitt bærekraftsarbeid en rekke mål som retter seg mot byer, noe som gjenspeiler seg i mange nybykonstruksjoner, som *The Line*, også kommuniserer disse i sine prosjekter. I arbeidet med å bygge morgendagens byer etterspørres mer og bredere samfunnsvitenskapelige bidrag inn mot byutviklingens praksisfelt – et arbeid som i dag befolkes av arkitekter, samfunnsgeografer, landskapsarkitekter og ingeniører. Gjennom feltarbeidet blant byplanleggere har en av oss (Møgster) observert hvordan dette praksisfeltet er i aktiv dialog med byfaglig forskning, ulike aspekter ved undersøkelser av byens morfologi, utviklingen av gode nabolag, eller forskning på miljøvennlig transport og nullutslipp. I dette møtet mellom praksisfelt og forskning er det behov for antropologiske perspektiver på bysamfunnene vi lever i, på faktorene som former deres fremtid og på muligheten for å fremme fellesskapsverdier i morgendagens byer.³ Den tette dialogen mellom praksisfeltet og forskningen skaper også behov for å navigere mellom emiske og etiske perspektiver og begrepsforståelser.

I tillegg, mener vi, så gjør den økende diversiteten i urbane formasjoner kloden over at vi må søke å dekolonialisere også antropologisk tenkning om urbanitet og hva en by er – noe flere av bidragene i dette nummeret adresserer. En slik dekolonialisering kan jo gis en rekke uttrykk, men ett konkret grep er å unngå å sammenligne byer i det globale sør med idealiserte modeller av vestlige og/eller europeiske byer – en (bevisst eller ubevisst) sammenligning som nær alltid vil medføre at byer i det globale sør anses som mangelfulle, dysfunksjonelle eller mislykkede. Ved å i stedet anerkjenne stedlige logikker og byers egenart, så kan en bidra til å dekolonialisere blikket på byer. Med sitt fokus på global menneskelig mangfoldighet og med sitt rikholdige etnografiske arkiv, er antropologi godt rustet for en slik oppgave – også fordi vi som fagdisiplin har en unik mulighet til å belyse spørsmål av universell så vel som ikke-universell filosofisk karakter. I tillegg muliggjør vår disiplin å gi kritisk refleksjon om betingelser for menneskets frihet – et aspekt som særlig har vært tematisert i urban antropologi.

I dette nummeret søker vi å vise hvordan antropologisk tenkning og begrepsapparat har mulighet til å fange, kunne forklare og forstå mangefasetterte urbanismer i form, tilblivelse og mening. Artikkelen belyser og aktualiserer noen viktige dilemmaer som vi som samfunn står

3. Innen byutviklingens praksisfelt og det byplanfaglige ordskiftet skilles det mellom den fysiske byen (*urbs*) og bysamfunnet (*civitas*) (se Hanssen, 2021). Det skillet tydeliggjøres også i den norske Plan- og bygningsloven av 2008, som styrket samfunnsplanleggingen i lov og siden også i praksis, synliggjøres også ved at kommuneplaner har arealdel og samfunnsdel. Det gjenspeiler en omforent forståelse i praksisfeltet av at det sosiale og det fysiske påvirker hverandre og at fellesskap og møteplasser samtidig er både fysiske og relasjonelle, sosiokulturelle størrelser. I byutviklingen så er det viktig å ha forståelse for disse vekselvirkningene mellom det sosiale og det fysiske, mellom fellesskap og form og i forståelse av disse dynamikkene er antropologiske perspektiver viktige.

overfor i dag: enklavedannelser og romlig og sosial segregasjon, utstøting av befolkningsgrupper som globalt fenomen, romlig og spatial styring av samfunnet versus individets frihet, finansialisering og omfordeling av makt, grunnlaget for medborgerskap, byborgerskap og tilhørighet, enkeltindivider og gruppers reformuleringer av det demokratiske *assembly*, innbyggerdeltagelse, sivil handling og kunnskap, fremtidshåp og meningsdannelse til tross for en dystopisk fremtidshorisont (Corsín Jiménez, 2014; Hardt & Negri, 2017; Harvey, 2012; se også Bertelsen, 2021). At utvalgets bidrag er fra forskjellige steder på kloden, gjør det ikke bare mulig å sammenstille formelle fellestrekk og likheter mellom og i globale urbane kontekster, men også å anspore til en bredere diskusjon som nærmer seg, på en kritisk måte, forholdet mellom byens materielle konstitusjon, dens mange fantasier, dens anatomisering og måtene bystyring forholder seg til ulike former for kapitalistisk transformasjon på. Artiklene løfter fram maktdynamikk og former for motstand, så vel som positive hverdagspraksiser, der vi ser på hvordan aktører produserer det urbane, som en alternativ konstruksjon av by.

Som antropologer trenger vi å engasjere oss i nåtidens og fremtidens byer, rammene for sosialt samkvem, og ikke minst trengs vi for å kunne målbære sosiale og kulturelle konsekvenser av urban utstøting og marginalisering (se særlig Bertelsen; Jacobsen; Jensen & Righard dette nummer). Antropologien er studier som forekommer i en historisk, politisk og økonomisk kontekst, og dagens debatt om av- eller dekolonisering har i seg en uuttalt invitasjon til antropologene om å rette fokus mot utviklingen av nye maktkritiske perspektiver. Som for eksempel AbdouMaliq Simone (2019) eller Teresa Caldeira (2017) har vist, så er urban etnografi én sentral måte å muliggjøre et slikt faglig fokus på, noe også særlig Bertelsen og Ntapanta tar opp i sine artikler her.

Det har i en rekke disipliner som har beskjeftiget seg med det urbane, vært et fokus på konflikt, friksjon, ulikhet og hierarkisering. I dette spesialnummeret tar vi med oss denne viktige tradisjonen som jo også har vært sentral i antropologien om det urbane, men vi argumenterer for at disse tendensene i dagens globale byrom har økt betraktelig: Polarisering, forstått som en betydelig forsterkning av både allerede eksisterende motsetningsforhold og en produksjon av nye, gir seg utslag på en rekke felt i antropologiske analyser av byen. I det følgende vil vi illustrere dette argumentet gjennom å indikere noen viktige utviklingstrekk i forholdet mellom antropologi som disiplin og byen, problematisere definisjonen av byen som både en materiell og immateriell størrelse, gi en kortfattet oversikt over noen trekk ved byantropologi i Norge, indikere på hvilke måter et argument om økt urban polarisering kan finne støtte i kritiske lesninger av større trender, samt presentere bidragene i dette nummeret.

Hva er en by: Definisjonsproblematikk

«Hva er vel byen uten folket?»

Sicinius, i *Coriolanus* (Shakespeare, 1996 [1608], s. 126)

FNs bærekraftsmål omtaler byer direkte på flere områder og av den grunn har felles definisjoner og avgrensninger av *hva* som utgjør en by vært søkt etablert, uten at det kan sies å ha dannet seg noen troverdig konsensus (Ritchie & Roser, 2018). For, kan byen sies å utelukkende være en geopolitisk posisjon, en serie med institusjoner, en materiell struktur? Fra et arkitektfaglig perspektiv defineres en by ofte ut ifra morfologiske kriterier – former som, ifølge Ellefsen (2013), utgjør en særskilt *byromsgrammatikk*. Denne er sammensatt av ulike spesifikt urbane bygningstyper og utgjør dermed en heterogen struktur med tydelige skiller mellom offentlige og private arealer. Et annet kriterium innen denne retningen omtaler

byens *bymessighet*, dens urbanitet, og kan inkludere «befolkningstetthet og funksjonsmangfold, tilstedeværelsen av økonomisk og kulturell intensitet, samt mangfold i kulturelle, sosiale og funksjonelle framtredelesformer og bymessige offentlighetsformer» (Ellefsen & Ellefsen, 2020, s. 201). Videre er byen både vertikal og horisontal – og den kan leses som generisk eller som et agglomerat (Graham, 2016). Den kan også ses som relasjoner i horisontal utveksling eller ikke-relasjonelt som en invaderende tilgjengelighet (Smith & Walters, 2018). Men er ikke byen *mer* enn det? Hva mer enn tetthet, materialitet, institusjoner, folkemengder og deres mange interaksjoner er det som gjør en by til en by? Hvilke andre kvaliteter må være til stede for at vi kan lese det som nettopp en by? På hvilken måte kan den nyliberale dreiningen sies å gripe inn og forstyrre disse kvalitetene på en måte som da skiller ut enkelte av de ovenfornevnte byprosjektene som *ikke-byer*?

La oss gjøre et tankeeksperiment: Hvis alt byrom er privatisert, alle gater, torg og åpne plasser er forbeholdt de som eier, vil en ikke da få problemer med å anvende begrepet by? Kan vi i det hele tatt tenke oss en by der ingen husløse har et fysisk byrom de kan oppholde seg i, om enn midlertidig? Som bidragene i dette nummeret viser, så rommer *byen* mer enn sosial og fysisk tetthet, ulike former for materialitet og en mengde av interaksjoner mellom mennesker, ting og systemer. Bidragene i dette nummeret – som nær alle understreker endring og dynamikk i sine analyser av forskjellige former for polarisering – understøtter nettopp at en av bymessighetens kjerne kvaliteter ligger i det uferdige, dens kompleksitet og i «...the possibility of making» (Sassen, 2013, 2011).

I dette nummeret holder vi fast på at *også* en slik lesning av byen – i tillegg til de ovennevnte – er nyttig for antropologiske analyser. En videre implikasjon av dette er at nettopp tilstedeværelsen av de husløse, de ukontrollerte og det uformelle er nødvendig for å forstå byens særpreg – også ved at den muliggjør for de avmektige at de finner en plass og en form, om så for noen øyeblikk.⁴ I dette støtter vi oss på Sassen som framholder at bymessighet skapes gjennom et samspill av bebygde strukturer og formasjoner – befolkningens rutinemessige praksiser som muliggjør en serie av komplekse samhandlinger og sekvenser som mobiliserer spesifikk meningsdannelse. Dette innebærer også at Sassen framholder at byens kommunikative egenkraft er et resultat av samspill mellom det ufullstendige og det komplekse, som sammen med genererte hverdagshandlinger gir meningsdannelse med potensiale til å *talk back*; til å protestere og mobilisere for en annen og mulig nåtid (Sassen, 2013). Som hun formulerer det: «The city's speech is a capability to alter, to shape, to provoke, to invite, all following a logic that aims at enhancing or protecting the city's complexity and its incompleteness» (Sassen, 2013, s. 214). Om man skal forstå urban polarisering fra et antropologisk ståsted, så er altså *ett* godt sted å begynne å lytte til byens språk og tale.

Byen: Skisser av noen antropologiske lesninger

Når en tilnærmer seg byen – og her er urban antropologi intet unntak – så kan det være fristende å henfalle til en skrivestil som er orientert mot å på autoritativt vis å inndele i perioder og orienteringer på den ene side, og på den andre side konstruere og eller trekke på (stadig) nye begreper for å gripe det urbane. Derrida kalte en slik tilnærming *doxographic discourse* (Derrida, 1990; se også Knapp, 2005) og knyttet den til en form for akademisk kapitalisme som er problematisk fordi et fokus på «det nye» dermed kan tåkelegge debatter og tradisjoner i sin iver etter å etablere nye begreper. Når vi i det følgende skisserer noen trekk ved

4. Både protestene som fant sted under den såkalte «Arabiske våren» (Fosshagen, 2019), med fokus på Tahrirplassen i Egypt, Occupy Wall Street-bevegelsen (Szolucha, 2016) eller gateopptøyene i Maputo i 2008, 2010 og 2012 (Bertelsen, 2016) kan illustrere en slik mobilisering fra de ellers stemmeløse.

antropologiens relasjon til byen, er vi oss bevisst at andre fagdisipliner, som historie og sosiologi, har befattet seg mer og tidligere med byen enn hva antropologi har (se, f.eks. Mumford, 1961; Wirth, 1938), og antropologien har historisk sett bare i liten grad vært opptatt av det urbane som *fenomen*. Ofte har antropologiske befatninger handlet om å studere *i by*, der det etnografiske studiet og produksjonen av urbane etnografier har rettet seg mot holistiske studier av småskalasamfunn og -kontekster (Southall, 1985) – eksempelvis som i en del antropologiske studier i Afrika fra etter Den annen verdenskrig som fokuserte på grupper i urbane kontekster (Mayer, 1961; Mitchell 1969). Man kan argumentere for at antropologiens utgangspunkt, med feltarbeid i mindre samfunn og grupper, gjorde byen – og særlig storbyens skala og omfang – til noe som antropologer anså som uegnet for datidens etnografiske studier. Fagets vektlegging av studier av for eksempel landsbyliv, nomadiske tilpassninger, jordbrukssystemer etc. gjorde gjennomgående til at byen som sådan eller byliv ikke har vært noe hovedfokus innen antropologi før de siste tiårene (se f.eks. Hannerz, 1980).

Det fantes imidlertid unntak: En som var tidlig ute med å anvende antropologiske metoder på studier av livet i byen, var William Loyd Warner. Han har ikke fått så mye omtale i faghistoriske gjennomganger, selv om han hadde stor innflytelse i sin samtid (Baba, 2009), gjennom *The Yankee City*-serien som utkom mellom 1941 og 1959 (Warner, 1963).⁵ Sammen med et større team av etnografer portretterte Warner i dette fembindsverket livet i en typisk småby påvirket av sosial klasse, religiøs og etnisk tilhørighet og arbeidsrelasjoner på fabrikken. Han regnes som opphavsmannen til inndelingen av samfunnet i tre sosiale klasser, over-, middel- og underklassen, og gjennom sin interesse for livet i institusjoner var han også en stor inspirator for Erving Goffman som han foreleste for og veiledet i sin tid som professor i antropologi ved Universitetet i Chicago (Baba, 2009; Warner, 1965). Blant førstegenerasjons forskere ved den såkalte Chicagoskolen i urbane studier så var sosiologene stort sett opptatt av livet i amerikanske byer (jfr. Anderson, 1923; Wirth, 1928; Cressey, 2008 [1932]), mens antropologene var interesserte i å studere i byer i Afrika og Sør-Amerika. Sentrale her var afrikanistene Clyde Mitchell og Arnold Epstein, som blant annet studerte det de definerte som «stammetilhørighet» og hvordan denne kom til uttrykk i urbane kontekster (Mitchell, 1956; Epstein, 1958). Tilflyttingene til byene, som disse antropologene observerte, vekket en interesse for hvorvidt og hvordan nye former for grupperinger og korporasjoner utviklet seg i byene. Noen tiår senere, fremdeles i Chicago, vokste en viktig andregenerasjon fram med stor interesse for gettoetnografi; studier av gjenger, gatekultur og *the underdog*. Her var Elijah Anderson's *A Place on the Corner* (1976) betydningsfull i så måte og en tilsvarende tematikk finner man i Ulf Hannerz' *Soulside* (1968) – en måte å tilnærme seg urbant utenforskap som fremdeles er viktig i amerikansk antropologi (se Bourgois, 1993; Bourgois & Schonberg 2009; A. Goffman, 2014).

På den andre siden av Atlanterhavet, nærmere bestemt i Storbritannia, utviklet det seg etter 1945 et sterkt byorientert fagmiljø ved Universitetet i Manchester. Fra starten av interesserte disse seg for de mange og raske endringene i kjølvannet av migrasjon, økende urbanitet og hurtig befolkningsvekst i Afrika (Eriksen & Nielsen, 2002). Mens strukturfunksjonalismen stod stødig innen antropologiske studier, rettet Gluckman og hans samtidige i Manchester fokus mot prosess (Gluckman, 1965), nettverksstudier (Barnes, 1954) og studier av grupper, korporasjoner, konflikt og konflikthåndtering (Eriksen, 2019). En del av disse fokuserte også eksplisitt på for eksempel arbeidsmigrasjon og industrialisering i afrikanske byer (Kapferer, 1972).

5. «The Yankee City»-serien besto av fem ulike publikasjoner: *The Social Life of a Modern Community* (1941), *The Status System of a Modern Community* (1942), *The Social Systems of American Ethnic Groups* (1945), *The Social System of a Modern Factory* (1947), og *The Living and the Dead: A Study in the Symbolic Life of Americans* (1959). Sammen med et team bestående av tretti forskere, studerte han gjennom et tiår lokalsamfunnet i Newburyport, Massachusetts.

Fra disse tidlige antropologiske studiene i både Storbritannia og USA, så kan flere viktige skoler for forståelse av det urbane sies å være dannet, inklusive den såkalte Los Angeles-skolen med fokus på oppløsning, kapitalisme og det virtuelle (Soja, 2014; Davis, 2006; se også Tomás 2022). Et annet hovedfokus de senere tiår har vært hvordan stats- og styringsprosjekter har drevet fram urbane former – ikke minst med sine masterplaner og nybykonstruksjoner på 1970- og 1980-tallet. Dette har gitt opphav til flere spennende studier av det urbane, som Holstons klassiske studie av Brasília (1989) hvor han kartlegger hvordan masterplanens intensjon om å virkeliggjøre og synliggjøre en brasiliansk modernistisk stat ikke lykkes, fordi urbanitet innehar en kompleksitet som ofte vanskeliggjør implementeringen av slike statlige drømmer. En lignende analyse kunne vært gjort av den indiske byen Chandigarh – planlagt blant annet av Le Corbusier (Fitting, 2002) – siden også den er et eksempel på postkoloniale nasjonsbyggingssprosjekter hvor byer skulle bidra til å virkeliggjøre eller legemliggjøre den nye staten og statsmakt. I kontrast til slike statsdrevne prosjekter så har de siste tjue årenes nybyprosjekter ofte mer preg av å være entreprenørdrevne byprosjekter der staten samarbeider med privat næringsliv for å realisere økonomisk vekst heller enn å være materialiseringen av nasjonale felleskap eller synliggjøring av nasjonalstatlig makt. Byprosjekter i det globale sør har kanskje særlig drevet fram denne nyliberale urbaniteten – godt støttet av Det internasjonale Pengefond og Verdensbankens krav om privatisering, statlig tilbaketrekking og dereguleringer.

Samtidig har vi sett stadige eksempler de siste ti årene på intens okkupasjon av offentlige rom, mobilisering og motstand mot politivold og det en kanskje kan kalle politiske storbyopprør – som antropologer og andre samfunnsvitere særlig har beskjeftiget seg med for eksempel i Brasil (Alves, 2018), Bolivia (Lazar, 2008) og Sør-Afrika (Chance, 2018). Mange slike studier av opp-tøyer og protestaksjoner vektlegger felleskapsverdiene som skapes i det offentlige byrommet i kontekster hvor det ytes makt og motstand mot den hegemoniske orden som byer er forventet å ha (Bertelsen, 2016; Davis, 2012; Harvey, 2007; Holston, 1998; Ngwane et al., 2017).

En kort, ufullstendig skisse av antropologisk byforskning i Norge

En gjennomgang av samtlige utgivelser i monografiserien *Oslo Occasional Papers in Social Anthropology*, som kom ut mellom 1979 og 1995, viser ingen som omhandler livet i en by, bortsett fra avhandlingen til Tian Sørhaug som utforsket ansatte og innsatte ved en psykiatrisk institusjon (Sørhaug, 1982). Litteratursøk på Oria eller søk gjennom de artiklene i NATs arkiv som er tilgjengelige på nettet, framstår mønsteret enda tydeligere; det har, med noen unntak vi skal komme til under, gjennomgående vært viet liten oppmerksomhet til livet i by eller byen som sted i norsk antropologi. Både i omfang og tematikk er det landsbygda og kystsamfunnene som har vært gjenstand for antropologisk forskning her til lands – kanskje en refleksjon av at nordmenn er «bønder i byen», som Tord Larsen sier det i sin klassiske fremstilling av den norske væremåten (Larsen, 1984), og nettopp dette anti-urbane eller ikke-urbane er kanskje et særegent trekk som har preget og fått fotfeste i norsk antropologisk byforskning, både den som foregikk hjemme i Norge, og den som fant sitt etnografiske felt utenfor Norges grenser. I det følgende presenteres uhyre kortfattet og langt ifra fullstendig den byforskningen som hadde sitt etnografiske feltnedslag i Norge.

Etter hvert som bygdefolket flyttet til byene og drabantbyene vokste fram, ble også disse stedene etter hvert interessante som feltsteder for antropologene. Tidlig ute var Marianne Gullestad med *Livet i en gammel bydel: Analyse av rekruttering og sosial organisasjon i et eldre, sentralt boligstrøk i Bergen* (1974).⁶ Gullestad studerte først byfornyelse i Bergen sen-

6. Dette var avhandlingen til magistergraden i sosialantropologi ved Universitetet i Bergen.

trum, og gjorde senere en byetnografisk studie der de hjemmeværende husmødrenes samtaler rundt kjøkkenbordet var sentrale for å forstå byens sosiale liv. Men hun studerte på mange måter *i* byen, ikke bysamfunnet som sådan, og innsiktene og betraktningene som hun presenterte, orienterte seg hovedsakelig rundt kjerneverdiene i det norske, slik som idealene om likhet og «fred og ro».

Ifølge Halvard Vike (2020) har det vært gunstig for de antropologiske studier av det norske samfunnet at disse i liten grad dyrket «kultursjokkets epistemologi», noe som innebærer et krav om fremmedhet for å kunne ha mulighet for (såkalt) ekte antropologisk erkjennelse. Vikes gjennomgang viser hvordan den norske antropologien «hjemme» har vært rettet mot sosiale praksiser og institusjonsbyggingsprosesser, og antropologene har altså ofte vært opptatt av sammenligningene av ulike kontekstspesifikke posisjoner og verdier (se også Brox, 1966; Gullestad, 1989). Som Gullestad har Tian Sørhaug et skarpt blikk på det norske, inklusive forestillingen om likhet og at alle kjenner hverandre, men sett i en institusjonell kontekst der makt, gjensidighet og ansvar står sentralt. Slike liknende studier av særlig likhetens former i Norge er også foretatt i nyere tid, også disse uten eksplisitt fokus på det urbane (Bendixsen et al., 2018), men det finnes en rekke unntak fra denne trenden:

For det første har byer blitt analysert som åsted for konflikt og friksjon – slik det ble gjort i Anne Krogstads arbeider om husokkupanter i Oslo. Med et bakteppe av 1980-tallets protester mot eiendoms kapitalister og kritikk mot statens deregulering, så kan en gjerne sortere Krogstads arbeider som å tilhøre en mere politisk orientert antropologi, som ser på makt og motstand og regulering av tilhørighet (Krogstad, 1985, 2004). Så kom Berlinmurens fall, oppløsningen av Sovjetunionen, opphør av apartheid i Sør-Afrika, datateknologien og OL på Lillehammer – det var «typisk norsk å være god». Husmødrene gikk ut i arbeidslivet og bort fra drabantbykjøkkenbordene sine. Inn kom migranter fra Pakistan, tidligere Øst-Europa og Sør-Amerika, og den norske likheten begynte å knake i sammenføyningene og i det offentlige ordskiftet. Integrering kom på dagsorden, sammen med identitetspolitikk, som både Inger-Lise Lien (1982) og Julian Kramers (1979) tidlige studier av pakistanske innvandrere i henholdsvis Oslo og Bergen også viser. Interessen for det flerkulturelle Norge vokste og multikulturalitet og diaspora fikk fokuset rettet mot livet i byene. Med *Den globale drabantbyen: Groruddalen og det nye Norge* (Alghasi, Eide og Eriksen, 2012) var det *stedet* som kom i fokus.

Videre har det i nyere norsk antropologi vært flere antropologer som befatter seg med den sosiale og den materielle byens topografi i Norge, og både Anderson (2021) og Bjerkeseth (2022) har gjort byetnografiske studier i dialog med arkitekturfaglig forskning (se også Wergeland, 2022). Bjerkeseth avla sin PhD på en sammenlignende studie av samhandling i offentlig rom i Oslo, der han så etter samhandlingsintensitet i lys av byromseierskap og forvaltningspraksis. Også Aina Landsverk Hagen har studert innbyggernes og særlig ungdommens muligheter for medinnflytelse på sine bebygde omgivelser (Hagen & Andersen, 2021). Anderson, på sin side, har et lengre feltarbeid fra en nyliberalistisk fem-minutters by i USA, og engasjerer seg aktivt i den kontemporære byplanleggingen og medvirkning i Norge i dag. I en større oversikt over norsk byantropologi påpeker han også et vesentlig trekk, nemlig at denne historisk ofte har konsentrert seg om arbeiderklasse- og/eller migrantområder heller enn middelklasseområder eller drabantbyer (Andersen, 2014). Alle disse nyere studiene vitner om en økende interesse for studier av byen i Norge som åsted også for antropologiske analyser. De peker også mot mulighetene det gir å se det urbane som mulighet – eller mulighet i det urbane.

Det urbane som fragment og mulighet

The urban "...as a horizon, an illuminating virtuality"

(Lefebvre, 2003 [1970], s. 16-17)

Den kjente byteoretikeren Henri Lefebvre (2003 [1970]) er ganske tydelig i sin argumentasjon om at begrepet «det urbane» bør erstatte «byen» – en benevnelse han mener knytter seg til foreldede politiske forestillinger. Det urbane bør, ifølge Lefebvre, avløse byen fordi det heller ikke er så romlig begrensende som sistnevnte begrep, og for Lefebvre figurerer da også det det urbane nettopp som en horisont; en lysende virtualitet (2003 [1970], s. 16-17, se også s. 57). I dette for mange antropologer svært toneangivende blikket på byen, vektlegges derfor gaten sterkt som rommet hvor revolusjonerende hendelser kan finne sted. Det er også i slike rom og gjennom slike hendelser at Lefebvre ser for seg at ny, ikke-hermeneutisk *mening* kan dannes; at noe radikalt nytt og ikke allerede kodifisert kan oppstå, vedvare og utfordre. I en slik tenkning som knytter nydannelse av mening, det radikale og byen, speiler Lefebvre også en rekke andre bytenkere som for eksempel Manuel Castells og hans arbeider om Pariserkommunen i 1871 (Castells, 1983), eller det svært innflytelsesrike arkadeprojektet til Walter Benjamin som jo i likhet med Castells og Lefebvre vokste ut av tenkning om Paris. I Benjamins tilfelle var prosjektet en ambisiøs analyse av urban formasjon knyttet både til Haussmanns endring av byen fra midten av 1800-tallet av, hvilken rolle en vandrer i byrom (*flâneur*) kan ha og en marxistisk analyse av by, varer og mennesker preget av kapitalismen – alt knyttet til de parisiske overbyggede gatene i glass og stål (arkadene) (Benjamin, 2002)

Forestillingen om det urbane rommet og da særlig *gaten* som et rom for mangfoldige former for frihetskamp og med egalitære potensialer – som Lefebvre, Benjamin og Castells også analyserte, om enn på ulikt vis – fikk sitt kanskje klareste uttrykk under den modernistiske epoken hvor byplanlegging og en teknokratisk omorganisering av byrommet ofte var tenkt å gi individer mulighet for mer fritid og (ideelt sett nesten) universell tilgang til byrom. Samtidig var byer som Brasília – utover dens funksjon som et modernistisk skip i nasjonen, som vi har antydnet over – intenst politisk ordnede størrelser der innbyggerne skulle sees på som integrert i en *polis* – en politisk orden med ordnet, administrert deltakelse (Holston, 1989).⁷ En rekke antropologer har imidlertid fortsatt å videreutvikle Lefebvres grunntanke om det urbane som et rom for potensiell transformasjon av eller brudd med kapitalistiske eller andre hegemoniske ordener. Dette illustreres godt av Graebers (2007, s. 81) kommentarer om opprør og villet ødeleggelse i det urbane rom:

Property destruction is a matter of taking an urban landscape full of endless corporate facades – and flashing imagery that seems immutable, permanent, monumental – and demonstrating just how fragile it really is. It is a literal shattering of illusions.

Lignende ideer tilbys også av David Harvey (2012) eller av forskere som feirer Occupy-bevegelsene som alternative rettigheter til byen (Vasudevan, 2015).

Mens det urbane har blitt den mest dominerende menneskelige bosettingsformen, ser det ut til at ideene om forholdet mellom den urbane formen og mennesket behøver nytenkning: Selv om den urbane formen selvfølgelig verken utelukkende er en vestlig kon-

7. Videre er det også teknooptimister fra den digitale tidsalderen – og et tidlig eksempel her kan være Manuel Castells' (se f.eks. Borja et al., 1997, s. 47) visjon om den kommende byen for et kvart århundre siden: «[T]he networks of cities, represented by their governments, could set about becoming powerful, dynamic collective actors on the global economic scene, capable of negotiating constructively with multinational corporations and supranational institutions.»

struksjon eller for tiden samsvarer med et enkeltstående politisk, fysisk eller sosiokulturelt format eller prosjekt, så vil vi argumentere for at byen har gjennomgått først en epoke preget av idealer både om høymodernisme (Brasília, for eksempel), ideen om en sentrisk, enhetlig by, for så å bli avløst av en epoke vi til dels er inne i fremdeles der postmodernistiske idealer om en fragmentert by er mer prominent. I så måte er det ikke uinteressant at i for eksempel USA, så er urbane enklavedannelser sterkt økende, og så tidlig som i år 2003 ble det anslått at det eksisterte omkring 20 000 slike enklaver med mer enn 8 millioner mennesker som da bodde sterkt avskjermet (Branic & Kubrin, 2018). Videre har både antropologene Caldeira (2017, 2020) og Low (2017) vist at en form for sikkerhetstenkning i økende grad dominerer mange urbane kontekster – noe som underminerer tanken om urbant medborgerskap eller «retten til byen». I noen perspektiver står dermed hele *ideen om byen* for fall – som de radikale stemmene til *The Invisible Committee* (2009 [2007], s. 52) også uttrykker det:

We've heard enough about the 'city' and the 'country' and particularly about the supposed ancient opposition between the two. From up close or from afar, what surrounds us looks nothing like that: it is one single urban cloth, without form or order, a bleak zone, endless and undefined, a global continuum of museum-like hypercenters and natural parks, of enormous suburban housing developments and massive agricultural projects, industrial zones and subdivisions, country inns and trendy bars: the metropolis.

«Den usynlige komiteen» er selvfølgelig ikke alene om å postulere et endret urbant globalt landskap hvis form er svært forskjellig fra de bykonfigurasjonene man tidligere har forestilt seg.⁸ Slik kritikk har da også vært uttrykt tidligere – for eksempel hos Lefebvre (2003 [1970], s. 21) som ga sin dystre, men aktuelle diagnose for mer enn et halvt århundre siden:

... we can speak of a *colonization* of the urban space, which takes place in the street through the image, through publicity, through the spectacle of objects – a 'system of objects' that has become symbol and spectacle. Through the uniformization of the grid, visible in the modernization of old streets, objects (merchandise) take on the effect of color and form that make them attractive. The parades, masquerades, balls, and folklore festivals authorized by a power structure caricaturize the appropriation and re-appropriation of space.⁹

I sin refleksjon over «retten til byen», så svarer på mange måter David Harvey på Lefebvres kritikk, men insisterer på at denne også er et metodisk kall til å beskjefte seg med å *lese*

-
8. Stavros Stavrides (2019, s. 26) har uttrykt noe av denne samme kritikken av en global urban utvikling som fragmenterer byen: «Urban chaos goes along with a fragmentation of the city that is far from random (Marcuse 1995:244). The modern metropolis is increasingly becoming a conglomerate of differently defined enclaves. In some cases, walls literally separate these enclaves from the rest of the city, as in the case of large department stores and gated communities [...] One of the basic attributes of the 'partitioned city' is that it destroys what appears to constitute the public character of public space.»
 9. Lefebvres analyse er her nært beslektet med Guy Debords, som produserte en lignende lesning av det urbane i 1973 (Debord, 1992 [1973], Paragraf 177): «Urbanism destroys cities and reestablishes a pseudo-countryside which lacks the natural relations of the old countryside as well as the direct social relations which were directly challenged by the historical city. A new artificial peasantry is recreated by the conditions of housing and spectacular control in today's 'organized territory': the geographic dispersal and narrowmindedness that always kept the peasantry from undertaking independent action and from affirming itself as a creative historical force again today become characteristics of the producers – the movement of a world which they themselves produce remaining as completely beyond their reach as the natural rhythm of tasks was for the agrarian society. But when this peasantry, which was the unshakable foundation of 'Oriental despotism' and whose very fragmentation called for bureaucratic centralization reemerges as a product of the conditions of growth of modern state bureaucracy, its apathy must now be historically manufactured and maintained; natural ignorance has been replaced by the organized spectacle of error. The 'new towns' of the technological pseudo-peasantry clearly inscribe on the landscape their rupture with the historical time on which they are built; their motto could be: 'On this spot nothing will ever happen, and nothing ever has.' It is obviously because history, which must be liberated in the cities, has not yet been liberated, that the forces of historical absence begin to compose their own exclusive landscape.»

byen. Dette innebærer, om vi skal følge både Lefebvre og Harvey, at mengden og volumet av uregistrerte innbyggere, statsløse – for eksempel de Jacobsen i dette nummeret kaller «deplasserte» – kan lære oss noe vesentlig: At det som er hegemonisk eller normativt, ikke kan synliggjøre for oss forutsetningene for det mulige i en bykontekst. Isteden, om vi leter i det fortettede, det opposisjonelle og i protestene, vil vi kunne se det muligens former, inklusive en søken etter en postkapitalistisk samfunnsmodell eller alternativer til den hegemoniske nyliberale byordenen (Borch & Kornberger, 2015, s. 12):

When placed in the urban context commons is not a pooled resource; in contrast to water, grass or fresh air, the urban only comes into existence through the encounter of people, things and ideas. Density and proximity are the intangible fibers that are woven into the fabric of the urban commons.

Antropologens studie av urban polarisering vil kunne fremvise hvordan allmenning (*commons*), både som etiske og emiske begreper kan mobilisere nye gruppeidentiteter, skape delte forståelser og utgjøre et taktisk repertoar som kan kunne framvise mulige alternativer til kapitalismen (Linebaugh 2008): «Commons are made real through the practice of commoning, which does not simply reflect a set of bounded, defensive or highly localised spaces» (Pusey & Chatterton, 2017, s. 64).

Videre så *befordrer* også den globale byen¹⁰ fleksible eller flytende identiteter og disse byene kan med stort hell også leses nærmest stofflig og diskursivt – som i Ato Quaysons gli-trende analyse av en enkeltgate i Accra hvor lek med språk, flyktige former for relasjonalt og intens lesning av tegn hos de Andre utgjør sentrale deler av en forståelse av byen som sådan (Quayson, 2014). Quaysons arbeid har på denne måten flere tydelige likhetstrekk med AbdouMaliq Simones svært toneangivende arbeid hvor byen også har et klart postmaterielt preg: Heller enn å lese for eksempel afrikanske byer som å mangle infrastruktur, så vektlegger Simone hvordan menneskene *utgjør* infrastrukturen som gjør at disse byene fungerer (Simone, 2004, 2019; se også Boeck & Plissart, 2004) – noe Ntapanta og Bertelsen også utforsker i dette nummeret.

Bidragene i dette nummeret

Alle bidragsyterne i dette nummeret har, selvfølgelig på ulikt vis, benyttet seg av tenkning om polarisering og herunder også by som mulighet, fragment og strukturerende for urban polarisering. Alle bidragene understreker også, igjen på ulikt vis, noe av det vi har fremhevet i denne innledningen, nemlig at byer verden over er i radikal og rask endring som gjør at vi må stille grunnleggende spørsmål ved hva en by *er* eller *kan være*, hvilke former for makt og meningsdannelse (kollektiv som individuell) som utfolder seg, hvilke økonomier som dannes og på hvilke måter antropologi kan bidra til å gripe disse. Dette fordi etnografisk forskning på og i det urbane har vært, og viser seg fremdeles å være, en god strategi for å kunne si noe meningsfullt om både polarisering og de mange former og uttrykk disse blir møtt med, noe også denne samlingen av artikler viser:

De første to bidragene i dette spesialnummeret tar oss til det afrikanske kontinent. Den første artikkelen av Bertelsen & Nassone, «Ambulerende omsorg. Eller spekulasjon i møte med byens oppløsning og framtidens slutt i Maputo», retter fokus mot byens affektive rom, og hvordan ambulerende tekster – og da særlig tekster på biler og minibusser – kan leses som meningsdannende for byens sosialitet. Tekstene danner former for «retningsfelleskap» rundt kollektiv mening og rehumaniserer i en bykontekst preget av

10. Saskia Sassen var en av de første som brukte begrepet «den globale byen».

enklavedannelse og atomisering. På den måten identifiserer Bertelsen & Nassone bypraksiser som gir håp i møte med den hegemoniske og langt mer fremtidsløse temporaliteten som ofte kjennetegner beskrivelser av byer i det globale sør. Artikkelen er dermed en påminnelse om at et for ensidig fokus på strukturell og nyliberal vold kan bidra til at vi antropologer mister av syne bypraksiser som produserer eller aspirerer mot kjærlighet, omsorg og gjensidighet.

Hvordan de uformelle strukturer og organiseringer bidrar til å fremme et mer bærekraftig samfunn kan leses også i Ntapantas bidrag, «Polarised Cityscapes: Electronic Waste and Its Malcontents in Dar es Salaam». Ntapantas artikkel er en sanselig utforskning av urban polarisering. Gjennom å bli med mobile skrapinnsamlere på deres rute gjennom Dar es Salaam for å kjøpe metall, så tar Ntapanta også leseren med på en vandring gjennom hvordan ulikhet er romliggjort og vever sammen forståelse av sinking av elektronisk og elektrisk avfall, kolonihistorie, postmoderne forbruk og vold. Eksponert for dette trækker han bokstavelig talt opp byens polariserte landskap og kjenner selv på kroppen hvordan skrapinnsamlerens stigma har ulik valør og gis ulikt trakasseringsuttrykk i byens forskjellige strøk. Stigmaet gjøres likevel gjeldende både i de velstående nabolagene på Masasanihalvøya, som i de røffere strøkene Magomeni og Kinondoni. På tross av at metallinnsamling er et viktig bidrag til bærekraft i by, finner man den ikke igjen i politikk og planlegging. Samtidig utgjør den utvilsomt et viktig ledd i det urbane overflodssamfunnets verdikjede ved at det uformelle og ustrukturerte bryter inn og skaper verdi.

Som vi også har vist i denne innledningen, så har byen, tross nyliberal transformasjon og kapitalisering, enorme muligheter for meningsdannelse. Nettopp derfor mener vi at vi må rette analytisk oppmerksomhet mot tilstedeværelsen av de husløse, de ukontrollerte og det uformelle for å forstå byens særpreg og dens kvaliteter. I byens åpenhet, gråsoner og ufullstendighet muliggjør den ulike former for «sårbar stabilitet», og da kanskje særlig i de uautoriserte og rivningstruete byggkonstruksjoner. Den ufullstendige byen inneholder likefullt stabile og vedvarende manifestasjoner av et ustøtt liv. Dette temaet belyses, på ulikt vis, i artiklene til Waldrop, Jacobsen og Rio.

Jacobsen og Rio tar oss med til Frankrike, og begge, rett nok på ulikt vis, bygger videre på Lefebvres vektlegging av gaten eller det offentlige rom som sentral for protest, motstand og meningsdannelse. Jacobsen tar på sin side tak i migrantenes utsatte posisjon relatert til bolig og med utgangspunkt i mangeårige feltarbeid i Marseille. Hun introduserer «deplassering» (som en oversettelse av *displacement*) som det sentrale analytiske begrepet for å gripe migrantenes mangeartede erfaringer med å bli kastet ut fra boliger, fra offentlige rom og fra økende privatisering av byrom – alle utkastelses- og utstøtingsmekanismer Jacobsen relaterer til økt fragmentering og privatisering og som er viktige bestanddeler i urban polarisering. Analytisk åpner deplassering ikke bare for å knytte sammen prosesser i internasjonal migrasjon og nyliberal bypolitikk, men også for å understreke hvordan migrantene søker å navigere (både individuelt og kollektivt) og plassere seg – sosialt, fysisk og temporalt – i en by med vekslende rytmer.

Med Knut Rios bidrag fokuseres det enda tettere på offentlige rom og plasser i Paris og han argumenterer for hvordan disse knytter seg til mangeartede former for kollektiv protest. I sin analyse av det parisiske byrom framholder han en spenning mellom byrom som er åpne for kollektive markeringer, så som Place de la République, og de selv-organiserte protestene som definerer byrom som ikke er i tråd med hvordan det offentlige, herunder byplanleggere og myndigheter, søker å disiplinere og kuratere sine byrom. Rios artikkel peker dermed på hvordan urban polarisering også er knyttet til statens rolle i å definere, avgrense, lukke og åpne byrom. Hans lesning av byrom utvikler og konkretiserer Foucaults

heterotopibegrep som en måte å gripe kollektive bevegelsers innskriving av alternative idéer i byrom – som de såkalte Gule vestene han bruker i sitt eksempel.

Anne Waldrop tar oss med til India og en 40 år gammel slum i New Delhi hvor hun i en årrekke har studert livet i en Jhuggi Jhompri Colony, det vil si en slum. «Vi bor her fordi vi ikke har noe annet alternativ. Sårbar stabilitet gjennom 40 år i en slum i New Delhi» belyser den fastlåste situasjonen som beboerne i slummen befinner seg i. Mangelen på økonomiske ressurser, omfattende diskriminering og manglende politisk representasjon holder beboerne fast i en urettferdig og ytterst polarisert urbanitet. Gjennom å følge beboerne i slummen gjennom flere tiår gir Waldrop oss et bilde av drømmer og aspirasjoner som er fastlåst i en særegen «sårbar stabilitet». Slummen Janata Camp, på tross av sin utsatthet, har en form for permanens, og med Waldrop undres vi på hva som skal til for å bryte ut av håpløsheten. Fortellingen om livene som leves i slummen, viser at den urettferdige byens manifestasjon, stabiliteten, gir bolig og også gode naboskap, uten å kunne tilby en bedre fremtid. Et kritisk element som mangler er en politisk representasjon, til felles kamp for en mer rettferdig by. Waldrop viser hvordan de urbane formasjonene som utgjør de fysiske rammene for livet i slummen, usynliggjøres i, og forstummes av den offisielle bystyringen – der byplaner og arealformål gir form og retning til byen.

I de siste to bidragene trer den urbane polariseringen mer fram som en uintentert effekt i skapelsen av gode byrom for allmennheten eller som «møteplasser» i by, og i begge artiklene er vi tilbake i Skandinavia, i henholdsvis i Malmø og i Bærum. I Tina Gudrun Jensens og Erica Righards bidrag søkes det å analysere byrom i bydelen Sofielund i Malmø som er preget av superdiversitet, kriminalitet, fattigdom og boligspekulasjon. Artikkelen er etnografisk fundert, med en kritisk analyse av konkrete tiltak som er gjort, som for eksempel gjennom den såkalte Business Improvement Model, en særskilt form for å organisere til et offentlig-privat samarbeide om å skape såkalte «møteplasser» i bydelen. Gjennom bruk av intervjuer og «walk along»-metode i tråd med de Certeau, så argumenterer Jensen og Righard at skapelsen av slike møteplasser i en bydel også kan innebære en polarisering og en hierarkisering: Til tross for at likhetsidealer var sentrale i tenkning og hvordan slike møteplasser ble presentert, så gjorde normative antagelser om hvem som hørte til og ikke seg gjeldende, særlig med et fokus på vestlige og ikke-vestlige verdier. Artikkelen eksemplifiserer dermed polariseringserfaringer og dynamikker som utspiller seg i hverdagslige byrom og erfaringer.

Det siste bidraget i dette temanummeret tar tak i denne urbane polariseringen ved å rette fokuset mot nye konflikter, friksjoner og ulikheter som oppstår i dagens globale byrom. I «Alle veier fører til eiendom. Om 'Fornebuskatten' og omstridte eiendomsrelasjoner», ser Møgster nærmere på samarbeidet mellom innbyggere, utbygger og kommunen. På Fornebu utenfor Oslo pågår Nordens største byromstransformasjon på privat eid grunn. Gjennom å se grundigere på denne byromstransformasjonen hentes det frem et bilde av hvordan de siste tjue årenes markedsdreining av urban eiendom i Norge har omdannet hva eiendom er og hva den gjør. I artikkelen retter Møgster fokus mot eierskapet til Nansenparken, og hun viser hvordan endringene i hva eiendom er og gjør ikke samstemmer med forestillingene om privat eierskap og eiendomsretten slik de gjøres gjeldende ideologisk, juridisk og sosialt. Empirien fra Fornebu, med konflikten som har oppstått om den såkalte «Fornebuskatten» og den omstridte organiseringen av «Fornebu Felles», kan brukes som et prisme for å se nærmere på forholdet mellom innbygger og utbygger, individ og stat, og slik få belyst noen av de etiske, politiske og sosiale utfordringene som oppstår i møte med nye kapitalistiske transformasjoner.

Med dette temanummeret ønsker vi å utforske og sammenligne de mangeartede og mangetydige konsekvensene av en langvarig, global dreining mot nyliberal byutvikling og

byplanlegging. Som bidragene viser så innebærer dette ofte at urbane fellesskap og rom omdefineres. Målet er å vise hvordan genereringen av mangeartede og omstridte urbane former er tilgjengelige for antropologisk analyse, noe vi mener bør være av stor interesse for vår disiplin. Samtidig håper vi at vi med dette klarer å anspore til en bredere diskusjon om urban antropologi. Velkommen til lesning.

Referanser

- Ablo, A. D., & Bertelsen, B. E. (2022). A Shadowy “City of Light”: Private Urbanism, Large-Scale Land Acquisition and Dispossession in Ghana. *International Journal of Urban and Regional Research*, 46(3), 370–386. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.13085>
- Alghasi, S., Eide, E. og Eriksen, T.H. (2012). *Den Globale drabantbyen: Groruddalen og det nye Norge*. Cappelen Damm akademisk.
- Alves, J. A. (2018). *The Anti-Black City. Police Terror and Black Urban Life in Brazil*. University of Minnesota Press.
- Allegra, M., Casaglia, A. and Rokem, J. (2012). The Political Geographies of Urban Polarization: A Critical Review of Research on Divided Cities. *Geography Compass*, 6, 560–574. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2012.00506.x>
- Andersen, B. (2014). *Westbound and Eastbound. Managing sameness and the making of separations in Oslo*. PhD-avhandling. Universitetet i Oslo.
- Andersen, B. & Biseth, H. (2013) The Myth of Failed Integration: The Case of Eastern Oslo. *City and Society*, 25(1) 5–24. <https://www.doi.org/10.1111/ciso.12004>
- Anderson, N. (1923) *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. University of Chicago Press.
- Atkinson, R., & Blandy, S. (2009). A Picture of the Floating World: Grounding the Secessionary Affluence of the Residential Cruise Liner. *Antipode*, 41(1), 92–110. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2008.00656.x>
- Bantock, J. & Brown, B. (2022, 28. juli) Future or fantasy? Designs unveiled for one-building city stretching 106 miles in Saudi Arabia. *CNN nettsted*. <https://edition.cnn.com/style/article/saudi-arabia-the-line-city-scli-intl/index.html>
- Baba, M. L. (2009). W. Lloyd Warner and the anthropology of institutions: An approach to the study of work in late capitalism. *Anthropology of Work Review*, 30(2), 29–49. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1417.2009.01019.x>
- Barnes, J. A. (1954). Class and committees in a Norwegian island parish. *Human relations*, 7(1), 39–58. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-442450-0.50021-3>
- Bendixsen, S., Bringslid, M. B. & Vike, H. (2018). *Egalitarianism in Scandinavia: Historical and contemporary perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Benjamin, W. (2002). Tiedemann, R. (Red.). *The Arcades Project*. Oversatt av H. Eiland & K. McLaughlin. Belknap Press.
- Bertelsen, B. E. (2016). Effervescence and Ephemerality: Popular Urban Uprisings in Mozambique. *Ethnos*, 81(1), 25–52. <https://www.doi.org/10.1080/00141844.2014.929596>
- Bertelsen, B. E. (2021). A lesser human? Utopic specters of urban reconfiguration in Maputo, Mozambique. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 29(1), 87–107. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12988>
- Bjerkeseeth, S. (2022). *Hello, Stranger? Urban Public Space between Interaction and Attraction*, PhD-avhandling avlagt ved AHO, Oslo.
- Bloom, C. (2012). *Riot city. Protest and rebellion in the capital*. Palgrave Macmillan.
- Boeck, F. d., & Plissart, M.-F. (2004). *Kinshasa. Tales of the invisible city*. Leuven University Press.
- Borch, C. & Kornberger, M. (2015). *Urban Commons. Rethinking the city*. Routledge.
- Bourgois, P. (1996). *In search of respect. Selling crack in El Barrio*. Cambridge University Press.
- Bourgois, P. & J. Schonberg (2009). *Righteous Dopefiend*. University of California Press.
- Branic, N., & Kubrin, C. E. (2018). *Gated communities and crime in the United States*. University of California Press.

- Bratrud, T., & Lien, M. E. (2021). Hytta, bygda og byen: Forhandling om tilhørighet i krisetid. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 32(2), 55–71. <https://www.doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2021-02-02>
- Broch, T. B. (2020). *Urbant ungdomsliv, natur og følelser*. Cappelen.
- Caldeira, T. P. (2017). Peripheral urbanization: Autoconstruction, transversal logics, and politics in cities of the global south. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/0263775816658479>
- Caldeira, T. P. (2000). *City of walls. Crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. University of California press.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements*. University of California Press.
- Chance, K. R. (2018). *Living Politics in South Africa's Urban Shacklands*. University of Chicago Press.
- Chatterton, P., & Pusey, A. (2020). Beyond capitalist enclosure, commodification and alienation: Postcapitalist praxis as commons, social production and useful doing. *Progress in Human Geography*, 44(1), 27–48. <https://doi.org/10.1177/0309132518821173>
- Chu, C. L. & Sanyal, R. (2015) Spectacular cities of our time. *Geoforum*, 65, 399-402. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.06.016>.
- Collins, P. (2001). The City in Time and Space by Aidan Southall – A Review. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.), 7(2), 376–377.
- Competence Centre on Foresight (2022). “Developments and Forecasts on Continuing Urbanization”. Rapport lastet ned fra https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/continuing-urbanisation/developments-and-forecasts-on-continuing-urbanisation_en, 19.11.22.
- Cressey, P.G. (2008 [1932]) *The Taxi-Dance Hall: A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life*. University of Chicago Press.
- Corsín Jiménez, A. (2014). The right to infrastructure: a prototype for open source urbanism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 32(2), 342–362. <https://doi.org/10.1068/d13077p>
- Davis, M. (2006). *City of quartz: Excavating the future in Los Angeles*. Verso Books.
- Debord, G. (1992 [1973]). *Society of the spectacle*. Rebel Press.
- Derrida, J. (1990). Some statements and trusims about neologisms, newisms, postsisms, parasitisms and other small seismisms. I D. Carroll (Red.), *The states of theory: History, art and critical discourse* (s. 63-95). Stanford University Press.
- deGraaf, R. (2021). *The Masterplan. A novel*. Archis.
- Døving, R. (2020). Det bilaterale slektskapets spenninger i Prosjekt kjernefamilie. Kitchen Table Society sett med nye øyne. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 31(1-2), 20–34. <https://www.doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-01-02-03>
- Ellefsen, K. O. & Ellefsen, H.W. (2020). Med altoverskyggende mål om bymessighet. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 37(3), 200-212. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2020-03-02>
- Ellefsen, K. O. (2013). ‘Retten til byen’ – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis *Plan, Tidsskrift for samfunnsplanlegging, regional- og byutvikling*, 4(5), 16-23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-04>
- Epstein, A. L. (1958). *Politics in an urban African community*. Manchester: Manchester University Press.
- Eriksen, T. H. (2016) Overheating: the world since 1991. *History and Anthropology*, 27(5), 469-487. <https://www.doi.org/10.1080/02757206.2016.1218865>
- Eriksen, T. H., & Nielsen, F. S. (2002). *Til verdens ende og tilbake: antropologiens historie*. Fagbokforlaget.
- Fält, L. (2019). New Cities and the Emergence of “Privatized Urbanism” in Ghana. *Built Environment*, 44(4), 438-460. <https://www.doi.org/10.2148/benv.44.4.438>
- Fitting, P. (2002). Urban planning/utopian dreaming: Le Corbusier’s Chandigarh today. *Utopian Studies*, 13(1), 69-93.
- Fosshagen, K. (Red.). (2014). *Arab spring: Uprisings, powers, interventions*. Berghahn Books.
- French, Howard C. (2022). Megalopolis: how coastal west Africa will shape the coming century. Nettartikkel, *The Guardian*, 27. oktober 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/27/megalopolis-how-coastal-west-africa-will-shape-the-coming-century>
- Ghertner, D. A., McFann, H., & Goldstein, D. M. (Red.) (2020). *Futureproof. Security aesthetics and the management of life*. Duke University Press.

- Gluckman, M. (1965). *Politics, law and ritual in tribal society*. Blackwell.
- Goffman, A. (2014). *On the Run: Fugitive Life in an American City*. Picador.
- Graeber, D. (2007). *Possibilities. Essays on hierarchy, rebellion, and desire*. AK Press.
- Graeber, D. (2009). *Direct action: An ethnography*. AK Press.
- Graham, S. (2016). *Vertical. The city from satellites to bunkers*. Verso.
- Gressgård, R., & Jensen, T. G. (2016). Planning for pluralism in Nordic cities: Key terms and themes. *Nordic Journal of Migration Research*, 6(1), 1–8. <https://doi.org/10.1515/njmr-2016-0005>
- Gullestad, M. (1975). *Livet i en gammel bydel. Analyse av rekruttering og sosial organisasjon i et eldre sentralt boligstrøk*. Universitetet i Bergen.
- Hagen, A.L. & Andersen, B. (Red.) (2021). *Ung medvirkning: Kreativitet og konflikt i planlegging*. Cappelen Damm.
- Hannerz, U. (1969). *Soulside. Inquiries into ghetto culture and community*. Columbia University Press.
- Hannerz, U. (1980). *Exploring the city. Inquiries toward an urban anthropology*. Columbia University Press.
- Hanssen, G.S. (2021). (By)rom for meningsytringer? Urban public space and freedom of speech, *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 62(4), 321–337. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2021-04-01>
- Hardt, M., & Negri, A. (2017). *Assembly*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities. From the right to the city to urban revolution*. Verso.
- Holston, J. (1989). *The modernist city: An anthropological critique of Brasília*. University of Chicago Press.
- Holston, J. (1998). Spaces of Insurgent Citizenship. I J. Holston (Red.) *Cities and Citizenship* (s. 155–173). Duke University Press <https://doi.org/10.1215/9780822396321-008>
- Højer, L., Kublitz, A., Puri, S. S., & Bandak, A. (2018). Escalations: Theorizing sudden accelerating change. *Anthropological Theory*, 18(1), 36–58. <https://doi.org/10.1177/1463499617744142>
- Kapferer, B. (1972). *Strategy and transaction in an African factory. African workers and Indian management in a Zambian town*. Manchester University press.
- Knapp, G.-A. (2005). Race, Class, Gender: Reclaiming Baggage in Fast Travelling Theories. *European Journal of Women's Studies*, 12(3), 249–265. <https://doi.org/10.1177/1350506805054267>
- Koolhaas, R. (1995). Bigness or the Problem of Large. *S, M, L, XL*, 10, 495–516.
- Kramer, J. (1979). *Indiske innvandrere i en norsk by*. Universitetsforlaget.
- Krogstad, A. (1985). Fra gata til Skippergata. *Antropolognytt*, 24–54.
- Krogstad, A. (2004). From Chop Suey to Sushi, Champagne, and Vip Lounge: Culinary Entrepreneurship through Two Generations. *Social Analysis*, 48(1), 196–217 <http://www.jstor.org/stable/23178850>
- Kuldova, T., & Varghese, M. A. (Red.) (2017). *Urban Utopias. Excess and Expulsion in Neoliberal South Asia*. Palgrave Macmillan.
- Larsen, T. (1984). Bønder i byen. På jakt etter den norske konfigurasjon. I A. M. Klausen (Red.), *Den Norske Væremåten* (s. 15–44). Cappelen.
- Lazar, S. (2008). *El Alto, rebel city. Self and citizenship in Andean Bolivia*. Duke University Press.
- Lefebvre, H. (2003 [1970]). *The urban revolution*. University of Minnesota Press.
- Lien, I. L. (1982). *To land og en fremtid: dilemmaer for pakistanske migrantere tilpasning sosialt og arbeidsmessig*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Linebaugh, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. University of California Press.
- Looser, T. (2019). 21st City form in Asia; the Private City. I S. Low (Red.) *The Routledge Handbook of Anthropology and the City* (s. 421–433). Routledge.
- Low, S. (1996) The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City. *Annual Review of Anthropology*, 25, 383–409. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.25.1.383>
- Low, S. (2017). Security at home: How private securitization practices increase state and capitalist control. *Anthropological Theory*, 17(3), 365–381. <https://doi.org/10.1177/1463499617729297>
- Magalhães, C. & Trigo, S.F. (2017) 'Clubification' of urban public spaces? The withdrawal or the re-definition of the role of local government in the management of public spaces. *Journal of Urban Design*, 22(6), 738–756. <https://www.doi.org/10.1080/13574809.2017.1336059w>.

- Mayer, P. (1961). *Townsmen or tribesmen. Conservatism and the process of urbanization in a South African city*. Oxford University Press.
- Mitchell, C. (1956). *The Kalela Dance. Aspects of social relationships among urban Africans in Northern Rhodesia*. Manchester University Press on behalf of the Rhodes-Livingstone Institute.
- Mitchell, C. (Red.). (1969). *Social Networks in Urban Situations: Analyses of personal relationships in Central African towns*. Institute for African Studies, University of Zambia, Manchester University Press.
- Moser, S. & Cote-Roy, L. (2020). New Cities, Power, Profit and Prestige. *Geography Compass*, 5: e12549. <https://doi.org/10.1111/gec3.12549>
- Mumford, L. (1961). *The city in history*. Harcourt.
- Murray, M. J. (2015). Waterfall City (Johannesburg): privatized urbanism in extremis. *Environment and Planning A*, 47, 503–520. <https://www.doi.org/10.1068/a140038p>
- Neveling, P. (2018). Processing Zones/Special Economic Zones. I H. Callan (Red.), *The International Encyclopaedia of Anthropology* (s. 2179–2185). Wiley Blackwell.
- Ngwane, T., Sinwell, L., & Ness, I. (Red.). (2017). *Urban revolt. State power and the rise of people's movements in the global South*. Haymarket Books.
- Nielsen, M., Sumich, J., & Bertelsen, B. E. (2021). Enclaving: Spatial detachment as an aesthetics of imagination in an urban sub-Saharan African context. *Urban Studies*, 58(5), 881–902. <https://www.doi.org/10.1177/0042098020916095>
- Pusey, A. & Chatterton, P. (2017). Commons. I M. Jayne & K. Ward (Red.), *Urban Theory. New Critical Perspectives* (s. 63–73). Routledge.
- Quayson, A. (2014). *Oxford Street, Accra: City life and the itineraries of transnationalism*. Duke University Press.
- Ritchie, H & Roser, M. (2018). Urbanization. *OurWorldInData.org*. Hentet 4. Oktober 2022 <https://ourworldindata.org/urbanization>
- Sassen, S. (2013) Does the city have speech? *Public Culture*, 25(2). 209–221. <https://doi.org/10.1215/08992363-2020557>
- Shakespeare, W. (1998 [1608]). *Coriolanus*. Gjendiktet av B. A. Herrman. Aschehoug.
- Simone, A. (2004). *For the city yet to come. Changing African life in four cities*. Duke University Press.
- Simone, A. (2019). *Improvised lives. Rhythms of endurance in an urban South*. Polity Press.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places*. Wiley.
- Southall, A. (1985). Cities and Modes of Production. I A. Southall, P. J. M. & G. Ansari (Red.), *City and Society: Studies in Urban Ethnicity, Life-Style and Class*. University of Leiden, Institute of Cultural and Social Studies.
- Smith, N., & Walters, P. (2018). Desire lines and defensive architecture in modern urban environments. *Urban Studies*, 55(13), 2980–2995. <https://www.doi.org/10.1177/0042098017732690>
- Stavrides, S. (2019). *Towards a city of thresholds*. ProfessionalDreamers.
- Sørhaug, H. C. (1982). *Ansatte og Innsatte på et Psykiatrisk Sykehus: makt, gjensidighet og ansvar*. Oslo Occasional Papers in Anthropology, Universitetsforlaget.
- Szolucha, A. (2016). *Real Democracy Occupy: No Stable Ground*. Routledge.
- Tomás, A. (2022). *In the skin of the City*. Duke University Press.
- Tsing, A. L. (2005). *Friction. An ethnography of global connection*. Princeton University Press.
- Ukah, A. (2016). Building God's City: The Political Economy of Prayer Camps in Nigeria. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40(3), 524–540. <https://www.doi.org/10.1111/1468-2427.12363>
- Ukah, A. (2018). Emplacing god: the social worlds of miracle cities – perspectives from Nigeria and Uganda. *Journal of Contemporary African Studies*, 36(3), 351–368. <https://www.doi.org/10.1080/02589001.2018.1492094>
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2019). *World Investment Report 2019: Special Economic Zones*. New York. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_en.pdf
- Vasudevan, A. (2015). The autonomous city: Towards a critical geography of occupation. *Progress in Human Geography*, 39(3), 316–337. <https://doi.org/10.1177/0309132514531470>

- Wakeman, R. (2016). *Practicing Utopia. An intellectual history of the new town movement*. Chicago University Press.
- Warner, W.L. (1963). *Yankee City*. Yale University Press.
- Wergeland, E. S. (2022). *Norwegian Garden Cities. Yesterday, Today – and Tomorrow?* Cappelen Damm.
- Wirth, L. (1998 [1928]). *The Ghetto*. Transaction Publishers.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American journal of sociology*, 44(1), 1–24.